

**ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ «ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНА ТЕХНІКА»:
НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ**

**TACTICAL OPERATION “ELECTRONIC COMPUTER EQUIPMENT”:
DIRECTIONS OF IMPROVEMENT**

Актуальність статті полягає в тому, що тактичні операції мають важливе значення для розслідування будь-яких правопорушень. В кримінальних провадженнях за фактом вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів вказана криміналістична категорія також відіграє значну роль. Особливо така тактична операція як «Електронно-обчислювальна техніка», яка може забезпечити належне виявлення та вилучення як безпосередньо технічних засобів, так і відомостей та програмного забезпечення шляхом яких вчинювалися різноманітні протиправні дії. Адаже в досліджуваній категорії кримінальних проваджень саме вказана сукупність слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів має найбільше значення на початковому етапі розслідування. Наукова стаття присвячена деяким аспектам розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Зазначено, що тактичні операції мають важливе значення для розслідування будь-яких правопорушень. В кримінальних провадженнях за фактом вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів вказана криміналістична категорія також відіграє значну роль. Особливо така тактична операція як «Електронно-обчислювальна техніка», яка може забезпечити належне виявлення та вилучення як безпосередньо технічних засобів, так і відомостей та програмного забезпечення шляхом яких вчинювалися різноманітні протиправні дії. Адаже в досліджуваній категорії кримінальних проваджень саме вказана сукупність слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів має найбільше значення на початковому етапі розслідування. Визначено, що однією з першочергових та обов'язкових слідчих (розшукових) дій у визначеній тактичній операції буде обшук, а також такий процесуальний захід як тимчасовий доступ до речей і документів. З'ясовано, що існує потреба в залученні відповідних спеціалістів при проведенні обшуків в досліджуваній категорії кримінальних проваджень. Наголошено на необхідності внесення змін до КПК України, які б давали право уповноваженій особі у ситуаціях, коли особа, у власності якої знаходиться комп'ютерна техніка, не погодилася виконувати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до неї, відразу проводити обшук.

Ключові слова: шахрайство, сфера використання банківських електронних платежів, розслідування, тактична операція, «Електронно-обчислювальна техніка», слідча (розшукова) дія.

The relevance of the article lies in the fact that tactical operations are important for the investigation of any crimes. In criminal proceedings based on the fact of committing fraud in the field of using bank electronic payments, the specified forensic category also plays a significant role. Especially such a tactical operation as “Electronic computing equipment”, which can ensure the proper detection and extraction of both directly technical means and information and software through which various illegal actions were committed. After all, in the investigated category of criminal proceedings, it is

the set of investigative (search) actions, secret investigative (search) actions and other procedural measures that are of greatest importance at the initial stage of the investigation. The scientific article is devoted to some aspects of fraud investigation in the field of using bank electronic payments. It is noted that tactical operations are important for the investigation of any crimes. In criminal proceedings based on the fact of committing fraud in the field of using bank electronic payments, the specified forensic category also plays a significant role. Especially such a tactical operation as «Electronic computing equipment», which can ensure the proper detection and extraction of both directly technical means and information and software through which various illegal actions were committed. After all, in the investigated category of criminal proceedings, it is the set of investigative (search) actions, secret investigative (search) actions and other procedural measures that are of greatest importance at the initial stage of the investigation. It was determined that one of the primary and mandatory investigative (search) actions in the specified tactical operation will be a search, as well as such a procedural measure as temporary access to things and documents. It was found that there is a need to involve relevant specialists when conducting searches in the studied category of criminal proceedings. It was emphasized the need to make changes to the Criminal Procedural Code of Ukraine, which would give the right to an authorized person in situations where the person who owns the computer equipment did not agree to comply with the decision of the investigating judge on temporary access to it, to immediately conduct a search.

Key words: *fraud, scope of use of bank electronic payments, investigation, tactical operation, «Electronic computing equipment», investigative (search) action.*

Постановка проблеми. Тактичні операції мають важливе значення для розслідування будь-яких правопорушень. В кримінальних провадженнях за фактом вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів вказана криміналістична категорія також відіграє значну роль. Особливо така тактична операція як «Електронно-обчислювальна техніка», яка може забезпечити належне виявлення та вилучення як безпосередньо технічних засобів, так і відомостей та програмного забезпечення шляхом яких вчинювалися різноманітні протиправні дії. Адже в досліджуваній категорії кримінальних проваджень саме вказана сукупність слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів має найбільше значення на початковому етапі розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовний внесок загалом у розвиток наукових категорій криміналістичної тактики внесли такі науковці, як Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, І. Ф. Герасимов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. О. Ковалова, В. К. Лисиченко, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов та інші. В той час, наше дослідження конкретизувало тактичні операції стосовно збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, зокрема, тактична операцію «Електронно-обчислювальна техніка» з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції науковців.

Метою даної статті є проведення криміналістичного аналізу тактичної операції «Електронно-обчислювальна техніка».

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд визначеного питання, звернемося до думки Р. Л. Степанюка, який зазначав, що окремі проміжні завдання є настільки складними і специфічними, що вимагають організації цілого комплексу дій, що вміщує в себе слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові, організаційні та інші заходи, що в сукупності складають тактичну операцію. Автор вказує, що завданням особи, яка проводить дослідження, при побудові окремої методики розслідування є визначення типового кола таких проміжних завдань і розроблення відповідних рекомендацій щодо організації і проведення типових комплексів дій [12, с. 204]. Повністю підтримуючи наведену позицію, зазначимо, що тактична операція «Електронно-обчислювальна техніка» вирішує конкретне тактичне завдання якраз по виявленню та вилученню вказаних об'єктів з усіма можливими додатковими джерелами інформації.

В свою чергу, окрема група науковців (А. В. Лагутін, Г. А. Матусовський) вказували, що тактичну операцію необхідно відносити до категорій криміналістичної методики, назвавши її криміналістичною операцією [6; 7, с. 149–151]. З приводу зазначеного, відмітимо, що потреба в тому, щоб окремі положення криміналістичної тактики на практиці реалізувалися через мето-

дику розслідування, набуваючи тих характерних властивостей, що відбивають їх адаптацію до обставин і завдань протидію певному виду кримінальних правопорушень, є беззаперечною. Адже тільки в розрізі реалізації конкретних кримінальних проваджень стане зрозумілим, чи є ефективними ті чи інші засоби криміналістичної тактики. В той же час, не можна заперечувати необхідність проведення конкретних досліджень по тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій, застосуванню деяких тактичних прийомів, виокремленню загальних тактичних операцій.

Зі свого боку, В. М. Шевчук доречно вказує на те, що тактичні операції мають бути максимально «прив'язані» не тільки до тактичних завдань, що постають перед уповноваженою особою, а й виходити із типових слідчих ситуацій. Автор робить висновок, що саме слідча ситуація зумовлює постановку того чи іншого тактичного завдання, а останнє визначає засоби його вирішення [13, с. 138]. Дане твердження також заслуговує на те, щоб визнати його вірним. Адже дійсно лише в певній ситуації можливе виникнення конкретного тактичного завдання, яке потребує вирішення завдяки реалізації тактичної операції.

Загалом, Н. В. Павлова акцентує увагу на тому, що ознаки шахрайства відсутні, якщо особа заздалегідь мала намір виконати зобов'язання відповідно до угоди, але потім, внаслідок певних обставин, що не залежали від її волі, виконати їх не вдалося. Вчена робить висновок, що для визначення наявності чи відсутності ознак шахрайства, необхідно точно знати, «...який був намір у особи під час заволодіння чужим майном чи правом на нього. Тільки у такому разі можна правильно розмежувати цивільно-правовий делікт від шахрайства» [9, с. 76].

Стосовно тактичної операції «Документ» Р. Л. Степанюк зазначає, що її зміст полягає передусім у комплексі заходів, спрямованих на забезпечення збереження документів, в яких відображено важливі для справи дані, а також дослідженні цих документів та використанні у доказуванні. Автор робить висновок, що тому у спеціальних методиках дана тактична операція може мати різні варіанти: пошук документів, збереження документів, дослідження документів, використання документів у доказуванні [12, с. 207]. В даному розрізі, тактична операція «Електронно-обчислювальна техніка» також орієнтована на вказані дії тільки відповідно по технічним засобам та інформації, яка на них знаходиться.

Отже, однією з першочергових та обов'язкових слідчих (розшукових) дій у визначеній тактичній операції буде обшук, а також такий процесуальний захід як тимчасовий доступ до речей і документів. З цього приводу, Д. А. Птушкін акцентує увагу на тому, що нерідко особи, у володінні яких знаходяться речі та документи, не зацікавлені у наданні до них доступу. За відомостями, які отримав вказаний автор в ході власного дослідження, «...у 12% випадків такі особи відмовлялися особі, яка зверталася із ухвалою про тимчасовий доступ до речей та документів. У випадку відмови особи, у володінні якої знаходяться речі та документи, видати останні, слідчий змушений переривати процес і звертатися знову до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. За таких обставин втрачається час, і поки слідчий отримає нову ухвалу, докази можуть бути знищені» [11, с. 121]. Тому ми вважаємо за доречне внести зміни до КПК України, які б давали право уповноваженій особі у ситуаціях, коли особа, у власності якої знаходиться комп'ютерна техніка, не погодилася виконувати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до неї, відразу проводити обшук.

Як зазначає Н. В. Павлова, «...основною метою обшуку є виявлення та вилучення різноманітних записів, документів (перелік вказаний вище), печаток та штампів, офіційних бланків, а також засобів їх виготовлення. Крім того, в ході обшуку можуть вилучатися документи фінансово-облікової звітності, чеки та інші платіжні документи, що підтверджують факт здійснення розрахунків між забудовником та інвестором; інвестиційні та інші договори, рішення, дозволи відповідних органів або їх копії; заяви у різні інстанції із проханням вирішити питання, що стосуються будівельної діяльності; матеріали перевірок та акти попередніх ревізій; чорнові записи, блокноти, записні книжки, фотографії, фотоальбоми із демонстраційним матеріалом; рекламна продукція компанії-збудовника; аудіо- та відеозаписи тощо. До того ж, під час обшуку необхідно вилучати і вільні зразки почерку, підпису та роздрукованих текстів, коли існує необхідність у їх подальшому експертному дослідженні» [9, с. 115].

В свою чергу, І. О. Коваленко наголошує на тому, що важливим заходом при проведенні обшуку до потраплення в приміщення є відключення такого приміщення від електромережі. Автор вказує, що таким чином вказана дія з боку правоохоронних органів, які проводять обшук, унеможливує швидке знищення інформації, яка знаходиться на електронних носіях. Адже шахраї за допомогою мікрохвильової печі можуть знищити будь-який електронний носій за лічені секунди [3, с. 118–119].

А вже І. М. Попова зазначає, що у випадках, коли планується вилучення документів, знання яких уповноважена особа самостійно визначити не може, для участі в цій процесуальній дії слід запрошувати фахівця відповідного профілю (бухгалтера, податківця, фахівця в галузі комп'ютерних технологій, експерта в галузі будівництва тощо). Вчена вказує, що здебільшого робота з документами потребує комплексного застосування криміналістичних засобів та економічних методів із залученням фахівців різного профілю [10, с. 84].

Зі свого боку, С. В. Князев вказував на те, що матеріальна інформація відображається також на предметах: готівкові кошти; будівельні матеріали; комп'ютерне обладнання; безпосередньо самі будівлі (житло) [1, с. 25]. В розрізі зазначеного, вважаємо найбільш докладним твердження І. О. Коваленка, який зазначив, що особливу увагу на підготовчій стадії обшуку «... доцільно приділити питанням підготовки комп'ютерної техніки, яка використовується для зчитування і видалення комп'ютерної інформації. Для вирішення цього питання хотілося б запропонувати комплект науково-технічних засобів, до складу якого включити: Note Book (повинен бути оснащений максимальним набором контактів (1xLPT (EPP / ECP), 1xCOM, 1xPS / 2, 1xFIR (інфрачервоний порт), 1xMonitor port, 4xUSB 2.0, 1xFireWire, 1xRJ45 (LAN), 1xRJ11 (факс / модем), 1xTV-out (S-video), 1xVideo-in, 1x аудіо вихід, 1x вхід для мікрофона, 1xS / PDIF-out, мережевий роз'єм і т.д.) з можливістю підключення якнайбільшої кількості комп'ютерних засобів (жорсткого обладнання (зовнішніх модемів), PCMCIA BIOS-ом і DOS-ом (мережева карта), миша і клавіатура, принтер і сканер, зовнішній привід, медіа-фото, флеш-драйв тощо); спеціальні програмні засоби (наприклад, програмне забезпечення Vagon International, яке дозволяє створювати точні дублікати або образи жорстких дисків; Gen Tree – проводить складні контекстні пошуки і вивчення графічних і інших об'єктів, система Plook – забезпечує зняття і стиснення копії (образу) змісту досліджуваного носія для подальшого компактного зберігання і прямого доступу до даних досліджуваного носія і т.п.) для всебічного дослідження і аналізу інформації на місці проведення слідчої дії; кабелі, шнури, перехідники для підключення до EOM (електронно-обчислювальної машини) додаткових пристроїв; набір носіїв інформації: жорсткий диск (вінчестер) з великою місткістю інформації, компакт-диски, флешкарти; набір електромонтажних інструментів; набір вимірювальних приладів; технічна бібліотека в електронному вигляді (може бути корисною для пошуку інформації, щодо якої у фахівця виникають певні сумніви). На відміну від інших, цей набір спеціалізованих засобів повинен постійно модернізуватися, поповнюватися новими програмами та даними, а технічні засоби – оновлюватися» [3, с. 119].

Також вважаємо досить актуальною думку К. О. Чаплинського, який зазначив, що «... зростання організованої злочинності, зрощування її з державним апаратом, підвищення технічної оснащеності членів ЗУ, ускладнення зв'язку між ними, використання різноманітних, особливо витончених способів учинення й приховання злочинів, застосування сучасного зв'язку, новітньої вогнепальної зброї та інші негативні чинники, безумовно, ускладнюють і без того непросту діяльність правоохоронних органів. Злочинці не можуть обійтися без надійної організаційно-технічної бази, що робить їх менш вразливими для правоохоронних органів, більш мобільними в одержанні необхідної для організованої злочинної діяльності інформації, що слід враховувати під час підготовки та проведення обшуків» [14, с. 141]. І дійсно, кількість організованих груп, які вчиняють шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів досить велика.

В свою чергу, І. О. Коваленко вказує на необхідність залучення до обшуку у випадках його проведення в установі, організації або на підприємстві, де використовувалися кілька комп'ютерів, групи різнопрофільних спеціалістів. Серед них дослідник виокремлює наступних: «...спеціаліста-криміналіста і фахівця в області інформаційних (комп'ютерних) технологій. У разі необхідності може знадобитися і допомога більш вузьких фахівців – системного інженера, системного аналітика, фахівця-бухгалтера і ін.» [2, с. 386]. А вже М. Й. Кулик вказує, що під час проведення обшуків значну допомогу уповноваженій особі може надати відповідний спеціаліст. Автор зазначає, що «... така допомога полягає у: а) застосуванні пошукових приладів; б) виконанні доручень, що вимагають спеціальних знань і навичок (технік-будівельник, слюсар); в) наданні консультацій з питань дотримання правил безпеки; г) наданні рекомендацій щодо перевірки місць можливого зберігання предметів, що відшукуються; г) наданні порад щодо вилучення знайдених предметів і порядку поводження з ними» [5, с. 187]. Також окрема група вчених (В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, Л. П. Скалозуб) зазначає, що при огляді одного комп'ютера, що знаходиться у власності конкретної особи, уповноважена особа може обмежитися залученням до участі в процесуальній дії фахівця-криміналіста, що має спеціальні знання у комп'ютерно-технічній сфері [8]. Як бачимо, вказані науковці однозначно визначають залучення відповідних спеціалістів при проведенні обшуків в досліджуваній категорії кримінальних проваджень.

Крім того, І. О. Коваленко відмічає окремі особливості, пов'язані з підтриманням активності уповноваженої особи під час проведення обшуку з метою виявлення та вилучення електронних носіїв і інформації на них, зокрема: «...організаційно-тактичні зусилля слідчого (розстановка учасників пошуку, координація дій пошукових груп і ін.); своєчасне реагування на будь-які зміни в поведінці присутніх під час обшуку осіб (наприклад, спроби вимикання електроенергії, пересування обшукуваних, відволікання уваги учасників слідчо-оперативної групи гучними вигуками, знищення документів і т.п.); при виникненні проблемної ситуації зміна тактичних прийомів обшуку, застосування заходів безпеки для учасників слідчої дії, а також способів збереження доказової інформації; обговорення з фахівцем ходу і напрямків обстеження об'єктів (вибір місця початку пошуку, визначення прийомів (методів) пошуку, фіксація окремих дій фахівця за допомогою фото або відеозйомки і т.п.)» [3, с. 119].

З приводу можливої конфліктності ситуації під час проведення обшуку доречною вбачаємо позицію О. Б. Комарницької, яка акцентує увагу на тому, що «...останнім часом конфліктність ситуації під час проведення обшуку пов'язана із залученням захисника до проведення цієї дії згідно з положенням ч. 1 ст. 236 КПК України. Це відбувається тому, що особа, житло якої обшукується, незалежно від того є вона у процесуальному статусі підозрюваного чи свідка, вимагає забезпечення їй права на захист. Безумовне забезпечення безстатусній особі права на захист вимагає зупинення розпочатої слідчої (розшукової) дії. У такій ситуації, враховуючи інтереси слідства, видається доцільним не зупиняти розпочату слідчу (розшукову) дію, а вжити заходів для забезпечення присутності захисника, а не забезпечення його участі. Специфічність й складність положення ч. 1 ст. 236 КПК полягає у його подвійній взаємовиключній правовій природі: примусовість слідчої (розшукової) дії та принцип забезпечення права на захист. На сьогодні мають місце випадки, коли присутні під час обшуку захисники відмовляються виконувати законні вимоги слідчого, мотивуючи це тим, що вони здійснюють реалізацію їхнього обов'язку шляхом надання правових консультацій особі, яка їх запросила, через це вони здійснюють телефонні дзвінки, оглядають вилучені слідчим прокурором речові докази тощо. Як наслідок суперечливого за призначенням положення ч. 1 ст. 236 КПК, знижується, а в деяких випадках не досягається не тільки мета обшуку, а й відбувається недотримання права на захист, штучне створення умов для протистояння сторін захисту й обвинувачення, що не сприяє встановленню дійсних обставин кримінального правопорушення» [4, с. 124].

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що тактична операція «Електронно-обчислювальна техніка» може забезпечити належне виявлення та вилучення як безпосередньо технічних засобів, так і відомостей та програмного забезпечення шляхом яких вчинювалися різноманітні протиправні дії. Визначено, що однією з першочергових та обов'язкових слідчих (розшукових) дій у визначеній тактичній операції буде обшук, а також такий процесуальний захід як тимчасовий доступ до речей і документів. З'ясовано, що існує потреба в залученні відповідних спеціалістів при проведенні обшуків в досліджуваній категорії кримінальних проваджень. Наголошено на необхідності внесення змін до КПК України, які б давали право уповноваженій особі у ситуаціях, коли особа, у власності якої знаходиться комп'ютерна техніка, не погодилася виконувати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до неї, відразу проводити обшук.

Список використаних джерел:

1. Князев С. В. Виявлення та перевірка оперативної інформації при протидії злочинам, що вчиняються на ринку житла. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1 (32). С. 22–26.
2. Коваленко І. О. Деякі аспекти проведення обшуку при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 385–387/
3. Коваленко І. О. Організаційно-тактичне забезпечення проведення обшуку при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Словачької Республіки)*. 2019. № 6. С. 117–122.
4. Комарницька О. Б. Окремі питання обшуку житла стороною обвинувачення. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4 (31). С. 118–129.
5. Кулик М. Й. Особливості проведення обшуку (при розслідуванні привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем). *Митна справа*. 2015. № 2 (98). С. 183–188.

6. Лагутин А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Вып. 20. Киев : Вища школа, 1980. С. 14–21.
7. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 358 с.
8. Організаційно-правові та тактичні основи протидії злочинності у сфері високих інформаційних технологій: навч. посіб. / [В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, Л. П. Скалозуб та ін.]. Київ : Нац. акад. СБУ України, 2011. 404 с.
9. Павлова Н. В. Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2007. 223 с.
10. Попова І. М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ: Київ, 2011. 250 с.
11. Птушкін Д. А. Розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дніпр. держ. ун-т. внутр. справ: Дніпро, 2018. 240 с.
12. Степанюк Р. Л. Типові тактичні операції в методиці розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері. *Право і безпека*. 2012. № 1. С. 204–208.
13. Шевчук В. М. Можливості застосування типових тактичних операцій у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 135–139.
14. Чаплинский К. О. Организация и тактика следчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монограф. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. 192 с.